

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2022.6>**І. В. Процюк***orcid.org/0000-0003-3088-1040**доктор юридичних наук, професор,**в.о. завідувача кафедри теорії права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПОДІЛ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Стаття 1 Конституції України визначає, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Побудова саме такої держави, в якій людина, її життя та здоров'я виступають найвищою соціальною цінністю є одним з найважливіших пріоритетів для України. Загальновідомо, що соціальна правова держава є такою організацією політичної влади, діяльність якої заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особи і держави в якій на перше місце ставиться особистість, її життя, здоров'я та інші соціальні блага. Така держава є новим етапом у становленні і розвитку державності як такої. Недостатньо тільки проголосити державу соціальною і правовою, оскільки формування такої держави процес поступовий і постійний, що реалізується через складні реформи у сферах права, політики, економіки, культури, громадянського суспільства, особистості тощо. Така держава може розвиватися і функціонувати тільки на основі низки принципів, серед яких принцип поділу влади є загальновизнаною обов'язковою передумовою і фундаментальною засадою сучасної демократичної, правової й соціальної державності.

Класична теорія поділу влади формувалася як ідейне обґрунтування такої організації державної влади, яка унеможлиблює свавілля та забезпечує суспільну свободу і таким чином формує підґрунтя соціальної правової держави. На сучасному етапі розвитку цієї теорії поділ влади набуває додаткового призначення: він розглядається як необхідний інституційно-владний компонент розвиненої правової свободи, що ґрунтується на ідеї єдності й цілісності державної влади і відображає органічний зв'язок теорії поділу влади з теорією народного суверенітету. Остання передбачає наявність єдиного джерела державної влади – суверенного й повновладного народу, що передає частину належної йому влади державі, яка в особі її органів реалізує делеговані їй повноваження, забезпечує загальне благо. Саме тому поділ влади розглядається сьогодні як неодмінна ознака демократичної держави. Крім того, поділ державної влади продовжує визнаватися стрижневою умовою, компонентом правової соціальної держав-

ності, обов'язковим принципом організації її апарату, необхідним для забезпечення свободи й прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення поставлених завдань у цій науковій статті передбачає аналіз праць науковців, які досліджували поняття демократичної, соціальної, правової держави, основоположні її принципи, серед яких виокремлюється принцип поділу влади. Метою статті є дослідження принципу поділу влади як основоположного принципу демократичної, соціальної, правової державності. Дану проблему розробляли в своїх працях сучасні науковці: Ю. Барабаш, Й. Благож, Ю. Бисага, С. Бостан, Р. Гринюа, О. Дашковська, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, В. Ледяєв, В. Лемак, С. Льюкс, Н. Луман, О. Медушевського, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, О. Петришин, В. Погорілко, В. Протасова, П. Рабінович, А. Селіванов, В. Серьогін, С. Серьогіна, О. Скрипнюк, В. Смородинський, В. Тацій, В. Федоренко, М. Цвік, В. Шаповал та ін.

Виклад основного матеріалу. Поділ влади є одним з найважливіших засобів забезпечення єдності державної влади, її організації на засадах демократії та народовладдя. Влада в демократичній правовій соціальній державі за умови розвинутого громадянського суспільства концентрується у народі і лише передається для її здійснення органам державної влади та місцевого самоврядування, зазнаючи при цьому певних трансформацій.

Важливо розуміти, що саме поділ державної влади дає змогу зберегти її вихідну єдність в народі, забезпечити повноцінне народовладдя, що є ознакою демократичної, соціальної, правової держави. Концентрація всієї або більшої частини влади в одному органі чи особі завжди призводить до втрати народом свободи, а відтак і влади. Ш.Л. Монтескьє з цього приводу ще у XVIII сторіччі слушно зауважив: «Якщо влада законодавча і виконавча будуть об'єднані в одній особі чи установі, то свободи не буде, тому що можна остерігатись, що монарх чи сенат стануть видавати тиранічні закони для того, щоб також тиранічно застосовувати їх. Не буде свободи і в тому випадку, якщо судова влада не відокремлена від влади законодавчої і виконавчої. Якщо вона об'єднана з законодавчою владою,

то життя і свобода громадян попадуть у владу свавілля, бо суддя буде законодавцем. Якщо судова влада об'єднана з виконавчою, то суддя отримує можливість стати гнобителем» [16, с. 212]. За його концепцією для збереження свободи держава повинна мати три види влади – законодавчу, виконавчу й судову [13, с. 95–96].

Ш.-Л. Монтеस्क'є вперше виділив державні функції відповідно до установ, які існують і запропонував їх розподіл між незалежними органами, яким повинні відповідати поділені гілки влади держави. Він обґрунтував неприпустимість зосередження всієї повноти державної влади в одних руках: «Усе загинуло б, якби в тій самій особі чи установі, що складається із сановників, дворян чи простих людей, були поєднані ці три влади: влада створювати закони, влада здійснювати постанови загальнодержавного характеру й влада судити злочини чи позови приватних осіб» [16, с. 290–291].

Крім того, Ш.-Л. Монтеस्क'є розглядає інші можливі варіанти часткового заперечення цього принципу, що обов'язково призводить до тиранії. Першим варіантом є поєднання виконавчої й законодавчої влади при окремому існуванні влади судової, другим – виконавчої й судової при окремому існуванні законодавчої влади, третім – протистояння виконавчої влади поєднанню законодавчої й судової [13, с. 96–97].

Ш.-Л. Монтеस्क'є надає особливого значення системі взаємних стримувань і противаг між гілками влади. Наприклад, він наголошує на тому, що законодавчі органи не повинні збиратися з власної ініціативи і не в праві здійснювати саморозпуск. Час їх скликання і тривалість засідань визначаються виконавчою владою. Законодавчі збори не повинні мати влади судити особу виконавчої влади, а суди покликані стримувати закон для блага самого закону [17, с. 109]. У результаті поступового з'ясування прав і повноважень кожної з гілок державної влади він приходив до констатації досягнення стану повного їх збалансування й рівноваги [13, с. 100]. Ця ідея знайшла підтримку інших мислителів. Так, Ж.Ж. Мун'є, автор перших 3-х глав Декларації прав людини і громадянина зазначав: «Щоб гілки влади були дійсно розділені, вони не повинні бути цілком відокремлені одна від одної» [5, с. 34].

На підставі критичного аналізу попередніх конструкцій розглядуваної теорії поділу державної влади Ш.-Л. Монтеस्क'є надав їй класичного вигляду у формі тричленного поділу, збагативши її новими положеннями, які дали поштовх новому етапу розвитку цієї теорії. Він проголосив поділ державної влади політичним принципом державного устрою, який забезпечував свободу громадян у суспільстві. Ним уперше було підкреслено, що даний політичний процес означає не тільки простий поділ влади на законодавчу, виконавчу

й судову, але й її взаємне стримування і співпрацю.

На відміну від Ш.-Л. Монтеस्क'є, Ж.-Ж. Руссо висунув ідею суверенітету народу, стверджуючи, що суверенітет, який є виключно здійсненням загальної волі, ніколи не може відчужуватися, і що суверен, який є лише колективною істотою, може бути представлений лише самим собою: може передаватися влада, але не воля [9, с. 31]. Теоретично теорія народного суверенітету означала, що принцип поділу державної влади має другорядне значення [8, с. 481].

Ж.-Ж. Руссо розуміє поділ влади в державі як своєрідний поділ єдиного організму на функції: «Кожна вільна дія має дві причини, які, узгоджуючись, викликають її: одна з них — моральна, а саме воля, яка визначає дію, інша — фізична, а саме сила, яка виконує її... Політичний організм має ті самі рушійні причини. Тут також розрізняють силу і волю. Останню називають законодавчою владою, а першу називають виконавчою владою [10, с. 377–378]. Законодавча влада, на його переконання, належить народу й може належати лише йому; у цьому мислитель, безсумнівно, мав рацію [10, с. 378].

Світова конституційно-правова практика пішла шляхом закріплення принципу як народного суверенітету, так і поділу влади: вже перші Конституції США (1787 р.) і Франції (1791 р.) фіксують ці два принципи. У цілому ж можна констатувати, що вищезгадані теорії наклали відбиток на всі ліберальні конституції сучасності.

Визначаючи державу як об'єднання великої кількості людей, підлеглих правовим законам, І. Кант указував на наявність у ній 3-х влад, які становлять собою в загальний спосіб об'єднану триєдину волю. У принципі поділу державної влади філософ бачив найсуттєвішу належність правильного устрою держави: «...Про ці три види влади правильніше буде сказати, що ... воля законодавця бездоганна, здатність до виконання у верховного правителя нескорима, а вирок верховного судді незмінний» [12, с. 234, 237]. Він чітко відокремлює державу як соціальний феномен (царство свободи) від сукупності (системи) її органів (державного апарату), за допомогою яких здійснюється сам процес управління. І. Кант пише, що в кожній державі існують 3 загальним чином об'єднані влади: а) верховна (суверенітет) в особі законодавця, б) виконавча в особі правителя (який править відповідно до закону) й в) судова в особі судді (яка присуджує кожному своє відповідно до закону) [12, с. 220]. Але вони, на думку І. Канта, виступають виразниками єдиної волі, про що взагалі не говорив Ш.-Л. Монтеस्क'є. Учений розвиває ідею про координування всіх 3-х гілок влади, про підпорядкування їх одна одній з метою запобігання узурпації однієї з них

функцій іншої, а також думку про те, що шляхом об'єднання тих чи інших функцій вони кожному надають його права.

Французький мислитель Б. Констан розробив теорію, яка довгий час була загально визнаною доктриною буржуазних політиків Франції та інших країн. Найцікавішою й найбільш методологічно значимою у його вченні є ідея «нейтральної», «арбітражної» влади глави держави. Запропонована Б. Констаном система поділу й рівноваги гілок влади в конституційній монархії й сьогодні заслуговує на особливу увагу. Її основними елементами є: а) нейтральна влада, що уособлюється главою держави – монархом, який не повинен бути главою влади виконавчої. Монарх бере участь у здійсненні влади, попереджає конфлікти між її гілками, забезпечує їх погоджену діяльність. Йому належать право вето, розпуску виборної палати, він призначає членів спадкоємної палати перів, здійснює право помилування. Король наче стоїть вище над людськими хвилюваннями, утворюючи своєрідну сферу величі й безпристрасності, він не має жодних інтересів, окрім охорони порядку та свободи; б) влада виконавча, що здійснюється міністрами, відповідальними перед парламентом; в) влада законодавча, тобто «влада громадської думки». Це представницький орган, що має формуватися на засадах високого майнового цензу, оскільки тільки багаті люди мають освіту й належне виховання, необхідні для усвідомлення суспільних інтересів. Віднякам надати політичних прав не слід, тому що вони спробують використовувати їх для зазіхання на власність; г) самостійна судова влада. Окрім того, Б. Констан підкреслював важливість дії системи стримувань і противаг. Поділ влади, на його переконання, стає небезпечним і приносить нещастя, коли влада, якій доручено контролювати виконання законів, не має права виступити проти тих законів, які вона знаходить небезпечними [3, с. 374–384].

Важливою віхою в розвитку політико-правової думки щодо поділу влади є погляди видатного німецького мислителя Г. Гегеля. Уявлення Аристотеля і Платона про державу як досконалий, отже, первинний за своєю суттю стосовно окремого індивіда моральною цінністю, філософ поєднує із запозиченими в Ж.-Ж. Руссо тезами про свободу як принцип держави [7, с. 71–72]. У гегелівському трактуванні держава у своєму розвиненому вигляді становить собою конституційну монархію, засновану на поділі влади (на законодавчу, урядову і владу государя). При розробці власної концепції правової державності Г. Гегель, у цілому погоджуючись із ідеями Дж. Локка й Ш.-Л. Монтеск'є, називає належний поділ влади в державі гарантією публічної свободи. На його думку, поділ влади необхідно проводити таким чином, щоб зберегти органічну

єдність держави. При цьому, принципи самостійності, незалежності і взаємного обмеження влади, на його думку, невірні теоретично і хибні практично. Тому що при такому погляді передбачається ворожість, страх кожної з гілок влади перед тим, що інша влада щось здійснює проти неї як проти зла [6, с. 258]. А відповідно, це протирічить пануванню цілого, залежності й підпорядкованості різних гілок влади державній єдності, в чому полягає сутність внутрішнього суверенітету країни.

Аналіз цих наукових напрацювань дає змогу стверджувати, що теорія поділу державної влади є надбанням багатьох поколінь науковців, результатом багатомісячної еволюції державності, пошуків найбільш дієвих механізмів, які охороняють суспільство і особу від авторитаризму та деспотизму. У системі чинників, які зумовили зародження й розвиток цієї теорії, насамперед варто назвати історичний процес, який виявив себе в переході до більш високого рівня соціальної й державної організації, які вилилися у формування концепції демократичної, соціальної, правової державності.

Уже перші конституційні системи намагалися втілити ідею поділу влади з метою якомога ефективнішого здійснення головної функції держави – охорони прав і свобод людини [20, с. 52]. З часу буржуазно-демократичних революцій XVII–XVIII століть, які завершилися перебудовою державного апарату на засадах теорії поділу державної влади, про її поділ у державі говорять як про конституційний принцип [1, с. 86], закріплення й реалізація якого характеризує державу як демократичну і правову. Теорія поділу державної влади стала настільки популярною, що провідні діячі більшості країн при розробці конституцій прагнули побудувати систему державного управління на її основі, але з урахуванням національних особливостей. Але вперше принцип поділу влади був трансформований у систему стримувань і противаг, засновану на проголошенні організаційної незалежності трьох гілок державної влади завдяки науковцям і політичним діячам США [21, с. 12].

Поділ влади поступово набув значення загально визнаного принципу демократичної правової держави. Так, у ст. 16 Декларації прав людини і громадянина, прийнятої 26 серпня 1789 р. Національними зборами Франції, проголошується: «Будь-яке суспільство, у якому не забезпечено користування правами й не проведено поділу влади, не має Конституції» [4, с. 328]. Звичайно, автори Декларації мали на увазі не просто певний письмовий текст, названий конституцією або основним законом держави. Під словом «конституція» вони розуміли демократичний конституційний устрій, заснований на визнанні й реалізації

лізації основних прав та свобод людини й поділі державної влади. Уперше в Європі в конституційному порядку поділ державної влади був сформульований в Конституції Франції 3 вересня 1791 р., а в Конституції Французької Республіки 1848 р. закріплено: «Поділ влади – це перша умова вільного правління» [4, с. 250].

Абсолютна більшість науковців визнають поділ державної влади умовою, ознакою або компонентом правової соціальної державності, необхідним для забезпечення свободи, прав людини. Форми закріплення принципу поділу влади в конституційних нормах різних країн відрізняються. У переважній більшості розвинених країн він виражається в структурно-функціональному визначенні кожного з вищих органів держави: глави держави, парламенту, уряду й вищих судів. У багатьох країнах поділ державної влади прямо проголошено в конституційних текстах і сформульовано у вигляді норми-принципу [11, с. 23], прикладом якої є положення ст. 6 Конституції: «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову».

У ліберальній традиції, починаючи з А. Токвіля, прийнято розглядати поділ державної влади як один з елементів більш загального принципу її організації – принципу розосередження державної влади. Токвіль з'ясував, що однією із найсерйозніших перешкод свободи і, відповідно, демократії в цілому є надмірна централізація державної влади. Для того, щоб не допустити надмірної централізації державної влади необхідний поділ влади [15, с. 156].

Отже, поділ державної влади можна розглядати і як самостійний принцип механізму державної влади, і як найважливіший елемент більш загального принципу її розосередження. У всякому разі, зміст цього процесу – запобігти концентрації влади, що загрожує правовій свободі.

Щодо того, як саме повинні бути розділені гілки влади можна зробити висновок про три компоненти поділу державної влади – персональний, інституціональний і функціональний, тобто повинні бути різні державно-владні інститути, з різною непересічною компетенцією, яку виконують різні влади-функції, і від імені цих інститутів мають виступати різні політичні суб'єкти. Тут варто підкреслити, що при будь-якому варіанті організаційного відокремлення владних інститутів повинні бути так чи інакше розмежовані влади-функції – законодавча, виконавча і судова.

Стосовно класичної тріади державної влади вищесказане можна пояснити в такий спосіб. Якщо державно-владні інститути, які конституційно запрограмовані саме як законодавчий і виконавчий, і які виконують різні функції, але контролюються одним і тим же політичним суб'єктом, то тут ніякого поділу державної влади

на законодавчу й виконавчу згідно з традиційним, класичним підходом немає, тобто можлива інша модель поділу державної влади. Якщо законодавчий і виконавчий інститути контролюються різними суб'єктами, але їх компетенції перетинаються, накладаються одна на іншу, якщо якась компетенція останнього належить відразу до 2-х влад-функцій, то знову потрібно вести мову про порушення поділу державної влади на законодавчу й виконавчу. У парламентарних країнах уряд (виконавчий інститут) виконує також функцію законодавчу (разом з парламентом) і виконавчу – керує адміністративним апаратом.

Але якщо в розвиненій правовій державі, немає такого двоїстого поділу, то це ще не означає, що у сфері взаємовідносин законодавчого й виконавчого органів взагалі немає ніякого поділу державної влади.

Поділ державної влади, на нашу думку, можливий лише в правовій державі, де владні інститути наділяються виключно правовою, а не довільною, компетенцією. Оскільки взаємодія відповідних носіїв державної влади відбувається на основі компетенційних взаємозв'язків, необхідно визначитися з поняттям «компетенція державного органу». В літературі наголошується, що залежно від кількості елементів, які входять до структури компетенції, існує декілька підходів до тлумачення останньої: а) класичний (компетенція розглядається як сукупність повноважень і предметів відання), б) обмежувальний (смісл компетенції зводиться до предмету відання) і в) розширювальний (до її змісту включаються завдання, функції, форми, методи діяльності тощо) [19, С. 92–94].

У розглядуваному контексті важливим є також питання: чи повинні влади-функції розподілятися так, щоб гілки влади були рівні й відносно незалежні, а чи має бути одна верховна влада? У сучасній правовій науці інколи підкреслюється верховенство законодавчої влади. Так, наприклад, А. Колодій зауважує: «Все-таки абсолютної рівноваги влад у конституційній практиці не існує. Законодавча, безперечно, посідає провідне місце в теорії поділу влад, що пояснюється тим, що саме закони служать підвалинами функціонування інших гілок влади, саме на реалізацію останніх спрямована їх діяльність. Це підкреслював ще Дж. Локк, який виходив із взаємодії влад у державі, але визнавав їх взаємопідлеглість і вважав, що саме законодавча влада має бути верховною, а всі інші в особі якихось членів суспільства виходять з неї й підлеглі їй» [14, с. 119].

З цього приводу, думається, що хоча й у Ш.-Л. Монтеск'є йдеться про те, що законодавча влада (в силу її природи) займає визначальну позицію в поділі державної влади, навряд чи можна називати її верховною, оскільки в такому випадку інші влади будуть підлеглими, а це не

відповідає самому принципу цього поділу.

Тому, верховенство закону, тим більше обмежене конституцією, не можна ототожнювати з верховенством законодавця. Законодавчу владу не можна вважати верховною, бо при поділі державної влади ієрархії гілок влади немає, а система стримувань і противаг дозволяє главі виконавчої влади (главі держави) й суду конституційної юрисдикції контролювати законодавця (відкладальне вето, визнання закону неконституційним).

З нашого погляду, адекватне трактування співвідношення гілок влади наводить Р. Циппеліус: влада законодавча – це влада не верховна, а «програмує» в рамках конституції діяльність інших гілок (уряду й адміністрації, судової системи), які виступають не як підлеглі законодавцеві, а як такі, діяльність яких програмується законом. Завдяки такому програмуванню й конституційному закріпленню «програмує» і «програмованих» компетенцій і відбувається скоординована діяльність гілок влади [2, С. 317–318, 320].

Разом із тим слід підкреслити: оскільки поділ державної влади передбачає взаємоконтроль, стримування й противагу її гілок, то гілки влади, повинні так чи інакше, брати участь у законодавчому «програмуванні» – контролювати дотримання законодавцем прав людини й конституційно закріплених компетенцій (наприклад, сюди відносять відкладальне вето глави виконавчої влади або глави держави, судовий контроль за конституційністю законів). Як відзначає А. Шайо, «парламентське право приймати закони саме по собі мало що говорить про те, якою мірою парламент визначає зміст закону». Конституція встановлює межі законодавчого розсуду, а суди контролюють їх дотримання парламентом. Виконавча влада у більшості випадків має право законодавчої ініціативи й тим самим визначає зміст законів, а погроза президентського вето змушує парламент урахувати позицію глави виконавчої влади [22, с. 159, 163].

Логічно постає питання про значення в поділі державної влади суду конституційної юрисдикції. Дійсно, діяльність усіх гілок влади «програмується» основним законом країни, але саме орган конституційної юрисдикції визначає, що відповідає принципу поділу влади, а що суперечить. Більше того, конституційний суд може розширювати або змінювати ту ж конституційну «програму» тією мірою, якою дозволяє йому це робити сам основоположний закон.

На думку А. Шайо, там, де ведеться активне конституційне судочинство, регулююча роль законодавчої влади, її межі встановлюються не стільки конституцією, скільки конституційним судом [22, с. 159–160]. «Відповідно до нової тенденції, яка виявилася головним чином після другої світової війни, суди вже не задовольня-

ються своєю традиційною роллю, застосуванням законів. Судді конституційних судів, порвавши з поглядами Ш.-Л. Монтеск'є, який називав судів вустами закону і вважав їх рівень нижчим рівня законодавчих органів, нині вже не просто займаються правотворчістю (що, до речі, вони, як і раніше, заперечують), а й впливають на напрямки законодавства й ефективність конституції» [22, с. 100].

Такі міркування наводять на думку про верховенство не законодавчої, а судової влади, яка в особі суду конституційної юрисдикції виступає останньою інстанцією і компетентна судити про конституційність актів інших гілок влади. Оскільки, конституційні суди (суди конституційної юрисдикції, що діють за європейською моделлю) здійснюють не тільки конкретний, а й абстрактний контроль за конституційністю законодавчих актів, дають нормативне тлумачення конституції й законів. Однак, це не говорить про верховенство судової гілки влади над іншими гілками влади, а більше про кооперацію й координацію між ними, оскільки рішення конституційного суду і інших судів не мають фактичної сили, якщо вони не враховуються законодавцем і не забезпечуються виконавчою владою. Отже, думається, що влади-функції доцільно організаційно розподілити з урахуванням 3-х компонентів поділу – інституціонального, функціонального й суб'єктного. При цьому не повинно бути будь-якої верховної гілки влади.

Теоретична модель поділу державної влади має формуватися на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Інституціональне вираження даного поділу може бути різним. Будь-яке нарощування гілок влади свідчить про ревізію класичної теорії поділу влади й порушення самого принципу поділу державної влади, бо немає такої функції держави – контролювати окремі державні інститути або засновувати самого себе. Існують контрольні функції окремих державних інститутів, але не держави в цілому. Що ж стосується заснування держави, то цей акт формально передує державі з її функціями.

Поділ державної влади не є абсолютним і його в жодному разі не можна розуміти як протистояння її гілок. Навпаки, конституція повинна виключати таку можливість. Тому кожна гілка влади має своє призначення й наділяється відповідною компетенцією, самостійна й незалежна в реалізації своїх повноважень. А разом ці гілки влади мають можливість взаємно стримувати й контролювати одна одну. Жодна з них не має права приймати на себе функції іншої, влади-функції не повинні перетинатися (функціональний аспект поділу влади), але діяти повністю окремо вони теж не в змозі. При цьому, поділ влади не слід розуміти як протистояння різних

гілок влади. Думається, що жодна влада не може брати на себе функції іншої, але кожна з них не може діяти самостійно, не враховуючи дію інших. Усі гілки влади повинні взаємно доповнювати одна одну, між собою вони мають зберігати необхідний зв'язок і взаємоузгодженість при прийнятті рішень. Саме таким чином створюється єдиний «політичний організм», що функціонуватиме з найбільшим коефіцієнтом корисної дії на благо всього суспільства [18, с. 73]. Тому гілки влади, при здійсненні своїх повноважень, мають зберігати взаємозв'язок і погодженість дій для реалізації єдиної державної влади.

Поділ державної влади можна розглядати як принцип устрою й функціонування державної влади, і як теорію, яка його вивчає. Принцип поділу є одночасно принципом демократичної правової держави й організації державної влади. Він містить глибокий демократичний зміст, тому що спрямований на недопущення концентрації державної влади в руках однієї людини, органу або групи людей, можливістю свавілля, а в кінцевому рахунку – на забезпечення політичної свободи людини і громадянина, що забезпечує засади побудови правової соціальної державності.

Існує чимало підходів до визначення сутності, соціального й наукового призначення теорії поділу державної влади. Уся різниця між ними полягає в різному розумінні принципу такого поділу й відповідного механізму стримувань і противаг, який становить фундамент даної теорії. Зміст даного принципу містить у собі ідеологічний, науковий і практичний складники. Як елемент ідеології, він відіграє найважливішу роль у теорії демократії і правової держави; з наукового погляду є засобом пізнання об'єктивної державно-правової дійсності; у практичному плані становить собою один з основних конституційних принципів організації діяльності державного механізму в демократичних правових державах.

Усі три складники досить тісно взаємодіють між собою й утворюють у сукупності єдине політико-правове явище. Тому в широкому значенні під поділом державної влади варто розуміти найважливіший елемент і ознаку правової соціальної держави, закріплену як принцип організації діяльності державного механізму в конституціях більшості демократичних держав.

Думається, що під принципом поділу державної влади варто розуміти раціональну організацію влади в правовій державі, за якої існують гнучкі взаємодія та взаємоконтроль вищих органів держави як частин єдиної державної влади через систему стримувань і противаг. У кожній сучасній демократичній державі в основі реалізації принципу поділу державної влади лежить функціональна визначеність кожної з гілок державної влади – законодавчої, виконавчої й судової. Можна

стверджувати, що за класичним підходом виокремлюються ці «влади-функції» – законодавча, виконавча й судова. Соціальне призначення й напрямок діяльності кожної з гілок влади втілюється в системі державних органів з відповідною компетенцією – повноваженнями і предметами відання.

Зауважимо, що жодна гілка влади не повинна мати ніякої переваги над іншою, оскільки є уособленою й самостійною в межах наданих їй повноважень (хоча в різні історичні періоди той чи інший державний орган працює особливо активно). Потрібно визнати, що функції державної влади взаємозалежні, отже, неможливо окреслити чіткі межі між гілками влади. Водночас необхідно з'ясувати повноваження, що належать до виняткової компетенції тієї чи іншої гілки. Рівновага влади зберігається завдяки ключовому складнику поділу державної влади – механізму стримувань і противаг, який, до речі, іноді трактується як окремий принцип організації державно-владних інститутів [1, с. 87–88]. Функціонування такої системи в остаточному підсумку визначає особливості практичної реалізації принципу поділу державної влади забезпечує побудову правової соціальної державності.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, виділимо певні аспекти власного розуміння принципу поділу державної влади, а саме:

1) поділ єдиної державної влади на гілки (галузі), представлені відповідними видами органів державної влади – носіями законодавчої, виконавчої й судової влади, які в рамках своєї компетенції задля здійснення своєї основної «влади-функції» є незалежними й самостійними;

2) відсутність органу, в якому концентрувалася б уся повнота державної влади;

3) наявність системи взаємних стримувань і противаг, яка передбачає: а) тісну компетенційну взаємодію й урівноваження гілок державної влади і б) контроль і компетенційне обмеження (взаємопроникнення) влади кожного органу держави, який уособлює певну гілку, для запобігання зосередженню влади в рамках будь-якої однієї гілки влади на шкоду двом іншим.

Природньо, при цьому, що у правових, соціальних, демократичних країнах втілюються різні моделі й конституційні механізми реалізації принципу поділу державної влади.

Література

1. Janda K., Berry J., Goldman J. The Challenge of Democracy. Government in America. 2nd edition. Boston : Houghton Mifflin Company, 1989. 738 p.
2. Zippelius R. Allgemeine Staatslehre : (Politikwissenschaft) : ein Studienbuch. 13., neubearbeitete Aufl. München: Beck, 1999. 465 s.
3. Антология мировой правовой мысли : в 5-ти т. / рук. наук. проекта Г.Ю. Семигин и др. Москва : Мысль, 1999. Т. 3. Европа. Америка: XVII–XX вв. 829 с.

4. Бостан Л. М., Бостан С. К. Б. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп. : Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.

5. Веніславський Ф. Взаємодія гілок державної влади як принцип основ конституційного ладу України. *Право України*. 1998. № 1. С. 34–38.

6. Гегель Г. Философия права. Москва : Мысль, 1990. 524 с.

7. Дзьобань О.П. Теоретичні основи поділу та взаємодії влади (історико-філософський аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 11. С. 60–80.

8. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. 752 с.

9. Ж.Ж. Руссо. Про суспільну угоду або принципи політичного права. Київ, Вид-во «Порт-Рояль», 2001. 348 с.

10. Жан-Жак Руссо. Суспільний договір : Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / Упор. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд. Київ: «Книги для бізнесу», 2008. 992 с.

11. Журавльова Г. Поділ влади в сучасній Україні (проблеми теорії та практики). *Право України*. 1998. № 11. С. 23–25.

12. Кант И. Собрание сочинений : в 6 т. Москва : Мысль, 1963–1966. Т. 4. Ч. 2. 472 с.

13. Коваленко А.А. Виконавча влада в системі поділу влади в концепції Ш.-Л. Монтеск'є: історико-політологічний аспект. *Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політологічні науки*. Київ : Інститут держави і права НАН України, 2001. Вип. № 9. С. 95–100.

14. Колодій А.М. Теорія розподілу влад і практика формування органів державної влади за новою Конституцією України. *Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність* : матеріали науково-практичної конференції 22–23 листопада 1996 р. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Міністерство освіти і науки України, АПрН України. Київ : Генеза, 1997. С. 193–196.

15. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: навч. посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.

16. Монтеск'є Ш.-Л. О духе законов: избранные произведения. Москва : Госполитиздат, 1955. 803 с.

17. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2020. 464 с.

18. Процюк І.В. Поділ та єдність державної влади: Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2007. Випуск 14. С.70-77.

19. Серьогіна С.Г. Компетенція Президента України : теоретично-правові засади: дис. ... канд. юрид. наук : Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1998. 192 с.

20. Стецюк П.Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму: Посібник для студентів. Частина перша. Львів : Астролябія, 2003. 232 с.

21. Цвик М.В., Дашковская Е.Р. О современной трактовке теории разделения властей. *Проблемы законности*. 1993. № 28. С. 10–16.

22. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) : пер. с венгр. Москва : Юрист, 2001. 292 с.

Анотація

Процюк І. В. Поділ державної влади як основоположний принцип правової соціальної держави. – Стаття.

Стаття присвячена закріпленню та реалізації в практиці функціонування демократичної, соціальної,

правової держави одного з основоположних принципів такої держави – принципу поділу влади. Автор зазначає, що соціальна правова держава є такою організацією політичної влади, діяльність якої заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особи і держави в якій на перше місце ставиться особистість, її життя, здоров'я та інші соціальні блага. Функціонування такої держави можливе тільки на основі цілого ряду принципів, серед яких важливе місце займає принцип поділу влади, який забезпечує розосередження державної влади і збереження її в народі.

Автор акцентує увагу на тому, що потребують подальшого розвитку проблемні питання, пов'язані із розумінням сутності поділу влади, пошуком такої моделі організації взаємодії гілок влади, при якій зберігалась би єдність державної влади та визначенням факторів, що обумовлюють вибір державою тієї чи іншої модифікації принципу поділу влади.

Єдиним джерелом державної влади є народ України, що передає частину влади, яка належить йому, державі, яка в особі її органів реалізує делеговані їй повноваження і забезпечує загальне благо на основі реалізації основоположних принципів демократичної, соціальної, правової держави. Принцип поділу влади розглядається сьогодні як неодмінна ознака такої держави, спрямований на забезпечення свободи й прав людини.

Зазначається, що теорія поділу державної влади є надбанням багатьох поколінь мислителів, результатом еволюції державності, пошуків найбільш діючих механізмів, які охороняють суспільство і особу від деспотизму. У системі чинників, які зумовили зародження й розвиток цієї теорії, насамперед варто назвати історичний процес, який виявив себе в побудові більш високого рівня державної організації, які вилилися у формування концепції демократичної, соціальної, правової державності.

Автор зауважує, що зміст даного принципу містить у собі ідеологічний, науковий і практичний складові елементи. Як елемент ідеології, він відіграє найважливішу роль у теорії демократії і правової держави; з наукового погляду є засобом пізнання об'єктивної державно-правової дійсності; у практичному плані становить собою один з основних конституційних принципів організації діяльності державного механізму в демократичних державах.

Кожна гілка влади не повинна мати жодної переваги над іншою, оскільки є уособленою й самостійною в межах наданих їй повноважень. При цьому, зазначається, що функції державної влади взаємозалежні і тому неможливо окреслити чіткі межі між гілками влади. Основним призначенням цього принципу є розосередження державної влади в системі органів законодавчої, виконавчої і судової влади для збереження її єдності в народі. Така організація влади сприяє побудові демократичної, правової, соціальної держави.

Ключові слова: соціальна правова держава, принципи організації соціальної правової держави, суверенітет народу, принцип поділу державної влади.

Summary

Protsyuk I. V. The division of state power as a fundamental principle of the legal social state. – Article.

The article is devoted to the consolidation and implementation in practice of the functioning of a democratic, social, legal state, one of the fundamental principles of such a state – the principle of separation

of powers. The author notes that the social legal state is an organization of political power, the activity of which is based on the recognition and real provision of human rights and freedoms, the rule of law and mutual responsibility of the individual and the state, in which the individual, his life, health and other social benefits. The functioning of such a state is possible only on the basis of a number of principles, among which an important place is occupied by the principle of separation of powers, which ensures the decentralization of state power and its preservation among the people.

The functioning of such a state is possible only on the basis of a number of principles, among which the principle of separation of powers occupies an important place, which ensures the decentralization of state power and its preservation in the people.

The only source of state power is the people of Ukraine, which transfers part of the power that belongs to it to the state, which, in the person of its bodies, implements the powers delegated to it and ensures the common good based on the implementation of the fundamental principles of a democratic, social, legal state. The principle of separation of powers is considered today as an indispensable feature of such a state, aimed at ensuring freedom and human rights.

It is noted that the theory of separation of state power is the heritage of many generations of thinkers, the result of the evolution of statehood, the search for the most effective mechanisms that protect society and the individual from despotism. In the system of factors that

determined the origin and development of this theory, first of all, it is worth mentioning the historical process that manifested itself in the construction of a higher level of state organization, which resulted in the formation of the concept of democratic, social, and legal statehood.

The author notes that the content of this principle contains ideological, scientific and practical components. As an element of ideology, it plays the most important role in the theory of democracy and the rule of law; from a scientific point of view, it is a means of knowing the objective state-legal reality; in practical terms, it is one of the main constitutional principles of organizing the activities of the state mechanism in democratic states.

Each branch of government should not have any advantage over the other, since it is personified and independent within the limits of the powers granted to it (although in different historical periods one or another state body works particularly actively). At the same time, it is noted that the functions of state power are interdependent and therefore it is impossible to outline clear boundaries between the branches of power. The main purpose of this principle is the decentralization of state power in the system of legislative, executive and judicial authorities to preserve its unity among the people. Such an organization of power contributes to the construction of a democratic, legal, and social state.

Key words: social legal state, principles of organization of social legal state, sovereignty of the people, principle of separation of state power.